

LITERARY TEXT RESEARCH

An Analysis of the Structure and Content of *Beside the Khein River* by Fereshteh Samavat¹

Afsaneh Shirshahi*

Corresponding author, Ph.D. in Persian Language and Literature, Ilam University, Ilam, Iran; afsanehsirshahi977@gmail.com

Davoud Sparham

Professor, Department of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran; sparham@atu.ac.ir

Article Type

Research Article

Article History

Received

June 03, 2025

Revised

January 01, 2026

Accepted

February 01, 2026

Published Online

March 21, 2026

Keywords

memoir,
Beside the Khein River,
Fereshteh Samavat,
critique,
Sacred Defense.

ABSTRACT

Memoirs are among the most captivating genres of Sacred Defense literature, and due to structural changes, they have also evolved in terms of content. The recounting of daily memories or even the recording of events is considered a type of narrative. From the early years of the Islamic Revolution to the present day, memoir writing has had a broad scope among women. Accordingly, the author seeks to examine the memoir *Beside the Khein River* as one of these women's memoirs. According to the findings of this study, in *Beside the Khein River*, events and occurrences are expressed from a woman's perspective, in a feminine voice, and with a feminine spirit. Therefore, it can be considered a feminine narrative of the war—one that breaks the uniform masculine narrative of war and creates a different kind of text about the war. The necessity of paying attention to this work, as one of the war memoirs that helps shape the most important and influential historical periods of Iran, led the author to this topic. To this end, the author aims to use a descriptive-analytical method to understand this memoir and, however modestly, to create a new trend in contemporary Iranian literary research by studying and analyzing the structure and content of *Beside the Khein River*.

Cite this Article: Shirshahi, A., & Sparham, D. (2026). An analysis of the structure and content of *Beside the Khein River* by Fereshteh Samavat. *Literary Text Research*, 30(107), 90-118. <https://doi.org/10.22054/ltr.2026.86299.4013>

© 2026 by Allameh Tabataba'i University Press

Print ISSN: 2251-7138 **Online ISSN:** 2476-6186

Publisher: Allameh Tabataba'i University Press

Homepage: <https://ltr.atu.ac.ir>

DOI: 10.22054/ltr.2026.86299.4013

**ATU
PRESS**

Introduction

Peter Burke (1984) states: “Our lives are endlessly intertwined with narrative. With the stories we tell—stories that are all re-elaborated in the story of our own lives that we tell ourselves—we are immersed in narrative” (as cited in Asaberger, 2001, p. 15). Despite the constructive role of women in the Sacred Defense, the creation or collection of their memoirs remains very scarce and limited. Among these, memoirs that record life events chronologically—such as *Beside the Khein River*—gain double importance. This is especially true because its author, Fereshteh Samavat, comes from the middle class of society and is the mother of a martyr who, like her peers, witnessed many hardships during the war. In addition to losing her child, she has also lost other loved ones and is intimately familiar with their pains and sufferings.

Literature Review

In the branch of Sacred Defense fictional literature, researchers have sometimes examined structural elements; however, these literary studies have been neglected in the branch of memoir writing. Nevertheless, the following cases can be mentioned: Shirshahi (2022), in the article “Analysis of the Structure and Content of the Novel *In the Flames of Water*,” concluded that this work has many capabilities; Mihaniyan (2015), in “A Study of Description in Sacred Defense Memoirs,” addressed only a few memoirs from that perspective and compared them; and Borji Khani (2010), in “A Comparison of the Books *Da* and *A Girl from Iran*,” attempted to examine these two works in terms of story elements and feminine writing components.

Method

This research was conducted using a descriptive-analytical method, drawing on written and electronic sources and documents, and seeks to answer the following question: What are the characteristics of the memoir *Beside the Khein River* in terms of content and structure?

Findings

Beside the Khein River is one of the works published in the field of women's memoir writing about the imposed war (the Iran–Iraq War). It is written with a new approach, combining elements of fiction with memoir and incorporating components of a feminine style. The use of most narrative elements—such as theme, characterization, point of view, atmosphere, tone, and structure—along with their appropriate application (including atmosphere, description, and scene), has greatly helped convey the message. However, the narrative of war still requires further discovery and a more suitable structure to expand its impact.

In *Beside the Khein River*, there is a foundation for the intellectual and spiritual growth and development of individuals. The actions of some characters in this work are believable and consistent with its atmosphere. The main feature of the book is the combination of fictional narrative with a memoir approach. In general, the narrator has beautifully expressed her

memories. In the section where Mehrdad goes to the front and does not return—which forms the main part of the book and has taken on a fictional aspect—more narrative elements have been used. In the subsequent parts, the style is mostly chronicle and news reporting; the narrator reports events in a newspaper-like manner. Thus, three types of literary genres—memoir, fiction, and chronicle—are present in the book.

Conclusion

Beside the Khein River is the biography of Martyr Mehrdad Sistani, written by Fereshteh Samavat. However, since the narrative emphasizes war events and other topics are treated as marginal, the work has become more similar to a memoir. In this work, in addition to a memoir-like narrative, historical and fictional narratives have also been employed. The author has tried to ensure that, while remaining readable, the narrative does not sacrifice fictional elements.

The structural analysis includes: (1) style and writing method, comprising four levels (linguistic, intellectual, literary, and feminine style); and (2) structure and plot, including plot, setting, narration, characterization, time, and tone of the work. The intellectual style refers to the analysis of social, cultural, political, economic, and religious content, which will be addressed throughout the research.

What has been most contemplated as the author's style in *Beside the Khein River* is the attention to detail—especially descriptions related to people, places, events, spaces, and scenes. In this study, the work is examined stylistically at three levels (linguistic, intellectual, and literary), as well as in terms of feminine writing style.

¹ This work is based upon research funded by Iran National Science Foundation (INSF) under project No.4023547.

تحلیل ساختار و محتوای کنار رود خین از فرشته سماوات^۱

نویسنده مسئول، دانش آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران؛
afsaneshirshahi977@gmail.com

افسانه شیرشاهی *

استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران؛ sparham@atu.ac.ir

داود اسپرهم

چکیده

خاطره نوشته‌ها، جذاب‌ترین گونه‌های ادبیات دفاع مقدس است که به اقتضای تغییر ساختاری، از نظر محتوا نیز متحول شده‌اند. بیان خاطرات روزانه و یا حتی ثبت وقایع نوعی روایت محسوب می‌شود. از سال‌های آغازین انقلاب اسلامی تا امروز، خاطره نویسی بعد وسیعی را در زنان داشته است؛ بنابراین، نگارنده در پی آن است که خاطره نوشته «کنار رود خین» را به عنوان یکی از خاطره نوشته‌های زنان بررسی کند. مطابق یافته‌های جستار، در «کنار رود خین»، حوادث و رویدادها از نگاه و زبان زن و با روحیه زنانه بیان می‌شود، بنابراین، می‌توان آن را روایتی زنانه از جنگ دانست که روایت یکدست مردانه از جنگ را می‌شکند و متنی متفاوت از جنگ می‌آفریند. ضرورت توجه به آن، به عنوان یکی از خاطره نوشته‌های جنگ، در رقم زدن مهم‌ترین و جریان سازترین دوره‌های تاریخی ایران، سبب روی آوردن نگارنده به این موضوع شد. بدین منظور نگارنده بر آن است تا با روش توصیفی-تحلیلی به هدف شناخت این خاطره نوشته و ایجاد جریان تازه‌ای در تحقیقات ادبیات معاصر ایران، هرچند اندک، شناخت و بررسی ساختار و محتوای خاطره نوشته «کنار رود خین»، را مورد توجه قرار دهد.

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۳/۱۳

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۱۰/۱۱

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱۱/۱۲

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۰۱/۰۱

کلیدواژه‌ها

خاطره‌نویسته،

کنار رود خین،

فرشته سماوات،

نقد،

دفاع مقدس.

استناد به این مقاله: شیرشاهی، افسانه و اسپرهم، داود. (۱۴۰۵). تحلیل ساختار و محتوای کنار رود خین از فرشته سماوات. متن پژوهی ادبی،

۳۰(۱۰۷)، ۹۱-۱۱۸. <https://doi.org/10.22054/ltr.2026.86299.4013>

© ۱۴۰۵ دانشگاه علامه طباطبائی

ناشر: دانشگاه علامه طباطبائی

شاپا چاپی: ۲۲۵۱-۷۱۳۸

شاپا الکترونیکی: ۲۴۷۶-۶۱۸۶

نشانی وبگاه: ltr.atu.ac.ir

۱. مقدمه

پیتر برکس^۱ (۱۹۸۴) می‌پندارد: «زندگی ما به طرزی پایان‌ناپذیر با روایت در هم کشیده است. با داستان‌هایی که نقل می‌کنیم (داستان‌هایی) که همه‌شان در داستان زندگی خودمان که برای خود روایت می‌کنیم، بازپرداخته می‌شوند. ما غرق در روایت هستیم» (آسابرگر^۲، ۱۳۸۰: ۱۵). خاطره از جمله انواع ادبی پرطرفدار در میان زنان است. چنان‌که با خلق آن، همواره کوشیده‌اند تا هویت خود را بیابند.

باوجود نقش سازنده زنان در دفاع مقدس، خلق و یا گردآوری خاطراتشان، بسیار اندک و کم‌حجم است. در این میان خاطره نوشته‌هایی که به ثبت وقایع زندگی به صورت تقویمی می‌پردازد، مانند «کنار رود خین» اهمیتی دوچندان می‌یابند. بویژه که نویسنده آن یعنی «فرشته سماوات» از طبقه متوسط جامعه و از مادران شهید است که مانند هم‌نوعان خود مصایب بسیاری را در طول جنگ دیده، گذشته از فرزند، عزیزان دیگری نیز از دست داده، به دردها و مصایب آنان آشناست.

با این بیان، «کنار رود خین» را نمونه برجسته‌ای از کتاب‌های خاطرات زنان است که با حجم اندک خود و پرداختن به جزئیات، بسیاری از حقایق حضور آنان در جنگ را بازنموده است.

۱-۱. سؤال پژوهش

خاطره نوشته کنار رود خین از نظر تحلیل محتوایی و ساختاری چه ویژگی‌هایی دارد؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

در شاخه ادبیات داستانی دفاع مقدس پژوهشگران گاه به بررسی عناصر ساختاری پرداخته‌اند اما این گونه بررسی‌های ادبی در شاخه خاطره نویسی مهجور مانده است. با این همه، می‌توان به این موارد اشاره کرد:

- شیرشاهی (۱۴۰۱) در مقاله «تحلیل ساختار و محتوای رمان در شعله‌های آب»، به این نتیجه رسیده است که این اثر دارای قابلیت‌های بسیاری است.

1. Peter Preston Brooks
2. Arthur Asa Berger

- میهنیان (۱۳۹۴)، در «بررسی توصیف در خاطره نوشته‌های دفاع مقدس»، تنها از آن منظر به چند خاطره نوشته پرداخته است و آنها را با هم مقایسه می‌کند.
- ابروانی (۱۳۸۶)، در «بررسی و نقد و تحلیل سبکی خاطرات آزادگان دفاع مقدس» چند خاطره نوشته از آزادگان دفاع مقدس را از نظر فکری، ادبی و زبانی تحلیل کرده است.
- برجی‌خانی (۱۳۸۹)، «مقایسه کتاب دا و دختری از ایران»، تلاش می‌کند تا به بررسی این دو اثر از جهت عناصر داستان و مؤلفه‌های نوشتار زنانه بپردازد.
- سرائی (۱۳۹۰) در پژوهشی به «بررسی خاطره نگاری دفاع مقدس با نقد و تحلیل کتاب دا» پرداخته، جایگاه کتاب دا در خاطره نگاری دفاع مقدس و علل موفقیت آن را ارزیابی کرده است.

۲. بحث اصلی

۱-۲. معرفی اثر و نویسنده

«کنار رود خین» زندگی‌نامه «شهید مهرداد سیستانی» به قلم فرشته سماوات است؛ اما چون تأکید روایت بر وقایع جنگ است و بقیه موضوعات در حاشیه آمده‌اند، بیشتر به خاطره شباهت پیدا کرده است.

کتاب «کنار رود خین»، نثری ساده دارد و در توصیف جزئیات بسیار موفق است که از تولیدات انتشارات سوره مهر است. در پایان نیز آلبومی از عکس‌های یادگار روزهای شرح داده شده در کتاب و اسناد مربوط بدان است. این اثر پس زمینه‌ای تاریخی نیز دارد که بخشی از تاریخ معاصر ایران یعنی دوره پهلوی‌ها و انقلاب اسلامی و سپس جنگ تحمیلی را در برمی‌گیرد.

از آنجا که کتاب «کنار رود خین»، رمان یا داستان خیالی نیست و شخصیت‌های آن نه حاصل آفرینش ذهن نویسنده است؛ بلکه اشخاص واقعی‌اند؛ بنابراین مفهوم نویسنده در اینجا متفاوت است. «فرشته سماوات» ماجراهای زندگی مهرداد را فقط نوشته است و از آنجا که نقل خاطره‌گویی و واقع‌گویی است، مجالی برای خیال‌پردازی برای شخصیت آفرینی و ذکر اتفاقات و حوادث خیالی ندارد.

از نظر پیوند اثر با جامعه باید گفت که روایت «کنار رود خین»، بازگویی اموری است که به لحاظ زمانی و مکانی از ما فاصله دارد؛ با این همه راوی در روایت حضور دارد و به مخاطب (خواننده، شنونده) و قصه نزدیک است؛ اما رخدادها غایب و دورند.

درون مایه «کنار رود خین»، حضور زنان و نقش آنها در جنگ و پیامدهای جنگ است. این امر سبب پیوند بیشتر اثر با زنان نویسنده و مادران شهید است. فکر اصلی اثر شرح جانفشانی‌های رزمندگان است.

۲-۲. وجه تسمیه

نام «کنار رود خین» متناسب با محتوای آن، بیانگر صبر و تحمل و مقاومت مادران در هشت سال دفاع مقدس است و بومی بودن آن را می‌رساند. راوی از همان شروع داستان، «کنار رود خین» را معنا می‌کند که به حادثه مفقود شدن مهرداد و سپس کشف جنازه او در ساحل رود خین اشاره دارد.

۲-۳. تحلیل ساختاری

۲-۳-۱. سبک و شیوه نگارش

آنچه در کتاب «کنار رود خین»، به عنوان سبک نویسنده اهمیت دارد، توجه به جزئیات و بویژه توصیفات چه در رابطه با اشخاص، اماکن، حوادث و فضاها و صحنه‌ها می‌باشد؛ زیرا «هر چه بیشتر به مسائل بومی، زمان و وضعیت افراد وفادار باشیم، تصویر واقعی‌تری از مردم و حوادث ارائه می‌دهیم» (آژیورن^۱، ۱۳۸۷: ۳۴) که روندی در خلال نوشتن زندگی‌نامه و به نحوی سبک‌سازی خاص آن است.

این اثر به لحاظ سبکی در سه سطح (زبانی، فکری، ادبی) قابل بررسی است. سبک فکری همان تحلیل محتوای اجتماعی و فرهنگی و سیاسی و اقتصادی و مذهبی است که در طول پژوهش بدان پرداخته خواهد شد:

۲-۳-۲. سبک نوشتار زنانه

نوشتار زنانه نظریه‌ای بر پایهٔ این اعتقاد است که «زنان و مردان در مقایسه با یکدیگر روحیات و اخلاقیاتی متفاوت دارند و براین اساس، می‌توان تفاوت‌های نوشتاری این دو جنس را بررسی کرد (همان، ۹۸). مهم‌ترین ویژگی‌های سبک زنانه در این اثر به شرح زیر است:

بیان احساسات و عواطف در قالب الفاظ عامیانه: زنان به علت داشتن روحیه‌ای متفاوت از مردان در مقایسه با آنها احساسات بیشتری دارند. «البته مهم‌ترین علت این مسئله را می‌توان تفاوت میان خلقیات دو جنس از منظر بیان احساسات، داشتن روحیه‌ای شکننده و لطیف علاوه بر ظهور در آثار در لحن زنان نیز اثر گذاشته است» (کریستال^۱، ۱۹۹۸: ۲۱).

در این اثر، زبان گفت‌وگوها یک دست نیست. گاه کلمات عامیانه و گاه نوشتاری است. برخی اصطلاحات امروزی در گفتار راوی دیده می‌شود که با سبک نوشتاری کتاب جور نیست. در جملات زیر نویسنده با زبانی شیوا و زنانه به بیان حالات خویش به خاطر خبر نداشتن از وجود مهرداد می‌پردازد. حالاتی توأم با غم و دغدغه‌های ذهنی ملال‌آور. وجه زنانه پناه‌بردن به انباری است برای گریه کردن و بروز حالات غم گرفته خود و سرانجام سخن امام حسین (ع) را بیان می‌کند:

«...{بلافاصله می‌پرسم: -مهرداد شهید شده؟ {...} و من یک باره احساس می‌کنم گلویم فشرده می‌شود و از حنجره‌ام فریادی در حال بیرون آمدن است {...} در انباری سر به آسمان بلند می‌کنم {...} می‌گویم: -خدایا {...} من راضیم به رضای تو» (۲۵ و ۲۶).

در خاطره نوشته «کنار رود خین»، نویسنده هر جا که توانسته از بیان احساسات خود دریغ نرورزیده است.

توصیف جزئیات و اطناب: توصیف جزئیات از عناصر مهم در نوشته‌های زنان است. از نظر «مریم حسینی» «این جزئی‌نگری مربوط به کنجکاوی‌های خاص زنانه است. اطناب و پرگویی هم مؤیدی بر همان جزئی‌نگری و فراغت و فرصت بیشتر است. ادبیات زنانه اغلب ادبیاتی است که با سخن گفتن‌های فراوان زنان آرایش می‌یابد» (حسینی، ۱۳۸۴: ۹۷).

در کتاب «کنار رود خین» پرداختن به جزئیات فراوان است، چنانکه وقتی خواننده به عمق داستان می‌رود، ناگهان به نکات و موضوعاتی برخورد می‌کند که ارتباط او را با داستان قطع می‌کند:

«اما حالا دیگر این بجه کاری و به درد بخور در میان ما نیست. / این‌ها را من می‌شناسم. آنهایی هم که نمی‌شناسم و حتی اسم‌شان را هم نشنیده‌ام، از من هستند. {...} در دهلاویه، خرمشهر، دزفول، سوسنگرد، کرخه، شوش، بستان، فگه و در همه دشت‌های پهناور غرب و جنوب کشور {...}» (۵۰ و ۵۱)

کاربرد جمله دعایی: بعد از هر رویداد و حادثه ناگواری نویسنده همواره با خداوند مناجات کرده، آرزویی دارد:

« {...} می‌رویم نماز جمعه، {...} به خود می‌گویم: اسلام این قدر سرباز دارد؛ برای همین است که امام با دلی مطمئن از دنیا رفت. / -خدایا ما را هم با نفس مطمئن از دنیا ببر! (۱۳۸)

بیان احساسات در قالب استفاده از افعال ناهمگون و نیز کاربرد جملات دعایی از ویژگی‌های سبکی این اثر است:

«خدا لعنت کند دشمنان اسلام را {...} خدایا! امام زمان (عج) را به یاری خمینی بفرست!» (۳۲)

اصطلاحات و کنایات: تفاوت در تکلم را می‌توان در حوزه کاربرد اصطلاح هم بررسی کرد. «سخن گفتن مردان و زنان نشان می‌دهد که هر یک از دو گروه اصطلاحاتی ویژه را به کار می‌برند که جنس مخالف به علت‌هایی متعدد از کاربرد آن پرهیز می‌کنند» (مدرسی، ۱۳۸۷: ۱۶۲). در این اثر، اصطلاحات عامیانه فراوان به کار رفته است؛ از جمله هنگام مصیبت‌ها:

« {...} خبر مصیبت‌بار وخیم شدن حال امام را می‌شنوم، {...} از منزل آنها می‌زنم به خیابان و شروع می‌کنم بلند بلند گریه کردن. می‌روم مسجد {...} ولی من دیگر حال هیچ کاری را ندارم {...} ای وای! چه خاکی بر سرمان شد! از آنچه می‌توسیدم به سرمان آمد» (۱۳۴-۱۳۵).

چنانکه مشاهده می‌شود، سبک زنانه در طول اثر بیشتر به چشم می‌آید، بویژه که راوی-نویسنده به عنوان یک زن از احساسات خود سخن به میان می‌آورد.

کاربرد کنایه: با اینکه نثر خاطره نوشته کنار رود خین بسیار ساده و روان است؛ اما در خلال روایت نویسنده از کاربرد کنایه خودداری نکرده است، مانند اصطلاح چراغانی شدن خانه یا محلّه‌ای، که کنایه از آوردن جنازه شهیدی است:

«اواخر دی ۶۵: ... الان مدّت یکماه است که رادیو مرتب مارش حمله می‌زند و هر روز خانه‌ای چراغانی می‌شود...» (۱۱۶-۱۱۷).

پاس دادن، از خدا بی خبر، حواله دادن: «...» { او حواله‌ام می‌دهد به اطلاعات {...}. اینجا هم افرادی از خدا بی خبر، {...} و مرا پاس داده‌اند به این طرف و آن طرف. ..» (۶۹)

رنگ‌واژه‌ها: تفاوت‌های واژگانی را می‌توان در حوزه «واژگان صریح» و «واژگان ضمنی» بررسی کرد. «دلالات‌های صریح واژگانی هستند که به صورت مستقیم به جنس زن اشاره می‌کنند و از جمله آنها می‌توان واژگانی چون دخت، مادر، خواهر و غیره را ذکر کرد. دلالت‌های ضمنی به واژگانی اطلاق می‌شود که به شکل تلویحی به زن اشاره می‌کنند و از جمله آنها می‌توان اهل خانه، حرم و ... را ذکر کرد» (پاک‌نهاد جبروتی، ۱۳۸۱: ۵۵-۵۸).

در طول خاطره نوشته کاربرد رنگ واژه‌هایی که به سبک نوشتاری نویسنده رنگ زنانه می‌بخشد، فراوان است:

«شب عروسی یکی از بستگانم بود. {...} موشکی به آن مکان اصابت کرد. {...} کنار اتاق ۱۲ ساعت زیر آوار بودم و مادر این بچه هم در آن عروسی بود و پدرش در جیبه {...} بعد من با پدر این بچه ازدواج کردم...» (۵۳).

کاربرد الفاظی که ویژه مادران است و یا نگرانی از مفقود شدن فرزند رزمنده را می‌رساند:

«دیگر کارم شده است صبح از خانه بیرون آمدن {...} و با زبانی کف کرده، گلویی خشک، گرسنه {...} از این بیمارستان به آن بیمارستان {...} تا شاید مهرداد این عزیز جگر پاره‌ام را بیابم» (۲۷ و ۲۸).

کاربرد جملات کوتاه و متوالی پشت سرهم: گاهی برای توصیف یک مکان اجتماعی نویسنده جملات کوتاه پشت سر هم می‌آورد:

«...» { بلافاصله می‌روم بیمارستان به اطلاعات مراجعه می‌کنم {...} / مسئول اطلاعات می‌گوید: «برو پیش مددکار اجتماعی» / می‌روم پیش مددکار. {...} او حواله‌ام می‌دهد به اطلاعات...» (۶۹).

گاهی نویسنده در توصیف از جملات کوتاه با فاصله ویرگول استفاده می‌کند، بویژه هنگامی که می‌خواهد فرزندش را نصیحت کند:

«... { فکر می‌کنی که جبهه بسیج مسجد است یا میدان تیر پایگاه؟ آنجا مردان بزرگی می‌خواهد که بتوانند جلو دشمن قد علم کنند، ضایعات دارد، کوری دارد، فلج شدن دارد، ... } » (۱۰).

ساختار نحوی: از ضعف‌های ساختار نحوی در این اثر، کاربرد وجه وصفی در پایان جملات است که البته رنگ عاطفی نیز بدان بخشیده است:

«... { معراج شهدا خیلی شلوغ است. } ... { به خاطر شهدای زیادی که دشمن در عملیات رمضان از ما گرفته } » (۵۲).

یا ضعف و نارسایی در جمله‌بندی و کاربرد عامیانه افعال و اصطلاحات:

«رزمندگان را از کانال‌ها دور کرده‌اند و کانال‌ها قبلاً تمیز شده. از روزنه‌هایی که برای کار گذاشتن تیربار ایجاد کرده‌اند، تردد نیروهای عراقی را می‌بینم. در میان خط ارونند چنان آرام و باصفا جاری است که از دیدنش سیر نمی‌شوم. { ... } دلم می‌خواهد بگذارند همین جا بمانم» (۷۶)

بیان اتفاق‌های مهم و کارهای روزانه در قالب افعال استمراری به همراه جملات کوتاه و توصیفی از ویژگی‌های خاطره نوشته کنار رود خین است:

«۵ فروردین ۶۲: { ... } عازم سفر جنوب می‌شویم، ساعت ۱۰ صبح بعد از طواف گلزار شهدای بهشت زهرا به قم می‌رویم و بعد از زیارت حضرت معصومه (ص) و گذشتن از اراک، شب به خرم‌آباد می‌رسیم و در قلعه «فلک الافلاک» می‌خوابیم» (۷۸).

به طور کلی باید گفت نویسنده با استفاده از فضا سازی منحصر به فرد و گاه هنجار شکنی در قواعد نحوی، توانسته است حال و هوای حوادث را تا حد امکان به مخاطب منتقل سازد و با ایجاد زبان و لحنی جدی در عین حال بسیار صمیمی و روان، فضایی مناسب با خاطرات را برگزیند.

حذف افعال به قرینه: در طول خاطره نوشته همواره نویسنده افعالی را به قرینه لفظی حذف می‌کند:

«پدرش می‌گوید: «هیچی! عفت تلفن کرده و گفته که پولادی شهید شده»» (۱۳۰).

- «... { در خانه‌ای ساده، تک و تنها هم خانه‌داری کند و هم در بسیج خواهران فعالیت... } » (۱۱۶).

۳-۳-۲. سطح زبانی

کناررود خین زبان خاص خود را دارد. از نظر قواعد دستوری نیز ویژگی آن ناشی از تلفیق نحوه سخن گفتن راوی و زبان نویسنده است. از سوی دیگر، این کتاب یک کتاب توصیفی است و عمیقاً

به بیان جزئیات پرداخته است. لیکن از دید سبک‌شناسی شیوه نگارش کتاب اعم از نحوه به کارگیری زبان، نحوه عبارات، آرایه‌های بیانی، ویژگی‌های صوری و ساختاری بیرونی هنر نویسندگی نویسنده است؛ اما دارای چنین ویژگی‌هایی است:

- برخی از واژه‌ها در این اثر نیاز به توضیح بیشتری دارد. واژه‌هایی که امروز کاربرد ندارند و مختص جنگ است:

«در خانه شهید، برای چاپ اطلاعیه و برگزاری مراسم ختم نامه‌ای به من می‌دهند» (۷۳).

کاربرد نام عملیات‌ها از دیگر ویژگی‌ها است:

«اواخر دی ۶۵: عملیات کربلای چهار شروع شده و ...» (۱۱۶-۱۱۷).

کاربرد اصطلاحات خاصی که متداول سال‌های جنگ و دهه شصت بود، در این خاطره نوشته به چشم می‌آید مانند لفظ «برادر»: «{...} نامه را تقدیم برادران سپاه می‌کنم» (۷۲).

تقدم فعل بر سایر ارکان جمله: تقدم فعل بر حرف اضافه یا سایر ارکان جمله در طول خاطره نوشته «کنار رود خین» به چشم می‌آید:

«از مسجد یکراست می‌روم منزل خلیل. {...} صدای رادیوشان پیچیده است توی کوچه {...}»

(۱۹)

نویسنده در برخی جاها فعل را بر سایر ارکان جمله مقدم می‌دارد.

اعتقاد به خواب و رؤیا: از ویژگی‌های سبک زنانه این است که همواره در آن به خواب و رویا اعتقادی دیده می‌شود. «در مقایسه با مردان، زنان احساسات را بر منطق و عقل ترجیح می‌دهند و گاه الهام‌ها و رؤیاهایشان را معیار عمل و تصمیم‌گیری قرار می‌دهند» (ایوتادیه، ۱۳۷۸: ۹۴). نویسنده - راوی خوابش را با جملاتی کوتاه و زبانی صمیمی بیان می‌کند:

«{...} «خانم خلیفه‌ای» خواب دیده بود که مهرداد با لباس سیاه در کنار آبی ایستاده و {...}»

(۷۷-۷۸).

۲-۳-۴. ویژگی‌های سطح ادبی

الف) کاربرد تشبیه و استعاره: نویسنده در توصیف حالات خود در رثای افراد سرشناس از تشبیهات زیبا استفاده می‌کند:

«... {کنار یکی از تابوت‌ها می‌نشینم و اشک ریزان می‌گویم: «خدایا {...} چرا باید در این شرایط چون سنگی روی زمین بمانم و نظاره‌گر عروج خوبان تو باشم {...}» (۵۲ و ۵۳).

شخصیت بخشی به عناصر طبیعت در هنگام بروز وقایع تلخ در نثر ساده و بی‌تکلف «کنار رود خین» به چشم می‌آید. آسمانی که در وسط خردادماه در سوگ امام خمینی (ره) گریان می‌شود، توسط نویسنده روایت می‌شود:

«... {...}. گویا آسمان هم در عزای «خمینی» گریان است. نیمه خرداد همیشه هوای تهران خشک است ولی امشب باران همراه با توفان می‌آید» (۱۳۷).

ب) نماد: «نماد یا سمبل به معنای مظهر، علامت و نشانه در ادبیات به عنوان چیزی تعریف می‌شود که به جای چیز دیگری قرار گرفته باشد. {...} نماد هم از اجزای سازنده عمل داستانی است و هم بر جوهی از آن دلالت می‌کند» (میرصادقی، ۱۳۸۷: ۴۰۴-۴۰۵).

با اینکه «کنار رود خین»، اثری مستند و درباره زندگی واقعی یک شخص به شمار می‌رود اما موضوع خاص آن، نمادهایی را در خود جای داده که به زیبایی اثر، قوت و استحکام بیشتری بخشیده است. به عنوان مثال، مهرداد و آقای پولادی را می‌توان نماد مبارزانی دانست که در مقابل سختی‌ها و ناملایمات استقامت به خرج داده، در این راه هم شهید می‌شوند.

دیگر «روز سه شنبه» است. راوی معتقد است روز سه شنبه خوش‌یمن است و تمام مسائل نیک زندگی مربوط به مهرداد در این روز اتفاق می‌افتاد:

«تمام مسائل زندگی مهرداد در سه شنبه اتفاق افتاده است. امروز صبح، نامه‌ای از او به دستم می‌رسد {...}» (۲۰).

در وسط خردادماه معمولاً بارانی نمی‌بارد؛ اما نویسنده-راوی از باریدن باران به وسیله چند تگه ابر با وجود هوای آفتابی هنگام تشییع جنازه «شهید ناصر صالحی» یاد می‌کند:

«پنج شنبه ۶ خرداد ۶۱: صبح امروز جنازه ناصر از جلو «مسجد محمدیه» مجیدیه تشییع می‌شود، {...} چند تگه ابر در آسمان بالای مسجد {...} شروع می‌کند به باریدن در صورتی که هوا کاملاً آفتابی است» (۲۲).

پروانه: در مراسم سالگر مهرداد پروانه‌ای می‌آید که تا پایان مراسم می‌ماند. پروانه نماد روح شهید است:

«...» مراسم سالگرد مهرداد است...». طی دو سال گذشته هر سال پروانه‌ای خاکی رنگ از اول خرداد می‌آید...»، قبل از اتمام مراسم نمی‌رود» (۹۵).

۲-۳-۵. ساختار^۱ و پیرنگ^۲

شرح اتفاقات با رعایت ترتیب زمانی حوادث مسلماً در کنار عنصر تأثیرگذار و کلیدی چون شخصیت است که به ساختار داستان یا زندگی‌نامه روح و جان می‌بخشد. این ساختار علاوه بر آنکه به خوش‌خوان‌تر جلوه دادن مطالب کمک می‌کند، در پیرنگ سازی سایر عناصر هم کمک می‌کند. در یک اثر زندگی‌نامه‌ای نقاط مهم و حساس زندگی شخصیت، انتخاب و آنگاه با گزینش بهترین ساختار، نمای بسیار روشن و واضحی از زندگی افراد به دست می‌آید» (آزیورن، ۱۳۸۷: ۸۷).

پیرنگ در «کنار رود خین» تشکیل شده از تقویمی که وقایع روزانه در آن نوشته شده است که از مجموع این وقایع پیرنگ داستانی در خطی زمانی مستقیم شکل می‌گیرد. خاطراتی است با موضوع و محوریت جنگ. خاطراتی که برخلاف بحران‌های فراوانش دارای حادثه اصلی و نقطه اوج داستانی است که نقطه اوج بسیار ضعیفی دارد. «تشخیص بین حادثه اصلی و بحران داستان حائز اهمیت است. حادثه اصلی لازمه طرح داستان و نشان‌دهنده یک گام پیشرفتی است که در اکیون داستان حاصل آمده است» (یونسی، ۱۳۸۴: ۴۶۷-۴۶۸).

به‌طور کلی کتاب شامل دو بخش با حس و حال متفاوت است:

دوره اول مربوط به زمانی است که مهرداد به جبهه می‌رود و مفقود می‌شود و نویسنده -راوی به شرح حال دوندگی‌های خود با زبانی مادرانه و دلسوزانه می‌پردازد که لحن غالب بر این دوره، مادرانه، زنانه و دلسوزانه و مضطرب و ترس خورده است. خواننده با شور و حرارت حوادث آن را دنبال می‌کند، این دوره بیشتر از سایر دوره‌ها نمود می‌یابد.

دوره دوم مربوط به زمانی است که جنازه مفقود شده فرزند را برای راوی-نویسنده می‌آورند و در این دوران لحن نویسنده صبورتر و محزون‌تر است. در این قسمت، کتاب اندکی دچار افت می‌شود و به کلی‌گویی و ذکر وقایع و حوادث به صورت گذرا می‌پردازد.

1. Structure

2. Plot

روایت‌های اثر، عاری از گره‌افکنی و پیچیدگی خاص هرپیرنگی است. بیان جزئیات در عین تقویمی نوشتن و کوتاه نوشتن وقایع از ویژگی‌های ساختاری «کنار رود خین» است که پیرنگ خطی و تاریخی آن را نیز می‌سازد.

۲-۳-۶. صحنه‌پردازی^۱

صحنه‌پردازی دقیق و حقیقی و نیز جدید بودن وقایع از جمله دلایل جذابیت این کتاب است؛ چرا که مخاطب وقایعی را در می‌یابد که تازگی دارد. در واقع دو عنصر زمان و مکان چنان در صحنه‌ها تنیده‌اند که تصور نمی‌شود بتوانند این صحنه‌ها را به گونه‌ای دیگر بیان نمود و همین تأثیر و قدرت جذابیت را از آن انتظار داشت. هدف راوی و نویسنده تصویر کردن آن دورانی است که برای تاریخ و مردم کشور ما ارزش محسوب می‌شود.

۲-۳-۷. روایت‌پردازی^۲

زاویه دید در کتاب «کنار رود خین»، درونی و از زبان شخصیت اصلی است که از حدیث نفس و تک‌گویی درونی غیرمستقیم نیز بهره می‌برد که سبب صمیمیت و ارتباط عمیق با مخاطب شده، سایر عناصر نیز تأثیرگذار بوده است. به همین جهت، در شخصیت‌پردازی بیش از همه بر شخصیت اصلی مؤثر بوده است.

در این اثر نویسنده برای انتخاب کانون روایت کاملاً آزاد نیست. در واقع ساختار خاطره نوشته او را به سوی انتخاب کانون سوق می‌دهد. در حقیقت «تقابل‌های دوگانه راوی / شخصیت، روایت اول / شخص / سوم شخص»، «درون، بیرون»، «ذهن، عین» عامل کانون (شناسا)، مورد کانون (متعلق شناخت)، در انتخاب کانون روایت نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. «نویسندگان موفق گذر از یک کانون به کانون دیگر را در یک داستان تجربه می‌کنند و امکانات متعدد کانون روایت را به نمایش می‌گذارند» (صرفی، ۱۳۸۶: ۱۴۱).

نکته دیگر چرخش زاویه دید نویسنده از اول شخص به سوم شخص و سپس تک‌گویی درونی است که با لحنی حسرت‌وار و معترض درمی‌آمیزد:

«...{امروز برای دیدن عفت و پولادی می‌روم شهرستان نور...} / و آخر اسفند ۵۹ در منزل آقای «مشکینی» در قم، در اتاقی که به طلبه‌ها اختصاص داشت، با حضور پدر و مادر داماد و عروس، خطبه

^۱. Staging.

^۲. Narrative.

عقد خوانده شد {...}، با اثاثیه‌ای مختصر در دو اتاق اجاره‌ای زندگی مشترک خود را شروع کردند» (۵۹).

چنانکه در این نمونه مشاهده می‌شود، همه چیز اعم از ماجراها، شخصیت‌ها، نحوه عملکرد آنها، رویدادها و موقعیت‌های زمانی و مکانی و هر آنچه راوی در جریان آن قرار داشته، از دید او بیان شده، به خواننده شناسانده می‌شود. در این اثر هنگام بیان حادثه‌ای راوی می‌تواند در مورد آنچه در اطراف او می‌گذرد، نظر دهد، به بیان احساسات پردازد و حتی نسبت به آن در مقام انتقاد برآید. همچنین در پایان قادر است به طور مستقیم به وسیله تک گویی درونی خواننده را در جریان درونیات خود اعم از افکار، عقاید، آرمان‌ها و احساسات، خاطرات، خیال‌ها و... قرار دهد. پیتربکس (۱۹۸۴) می‌پندارد: «زندگی ما به طرزی پایان ناپذیر با روایت در هم کشیده است. با داستان‌هایی که نقل می‌کنیم (داستان‌هایی) که همه‌شان در داستان زندگی خودمان که برای خود روایت می‌کنیم، بازپرداخته می‌شوند ما غرق در روایت هستیم» (آسابرگر، ۱۳۸۰: ۱۵). از گذر تبدیل خاطرات شفاهی زنان به خاطرات مکتوب، چندان زمانی نمی‌گذرد.

این اثر روایت زنانه‌ای است از دوران جنگ که در متن حوادث آن دوران قرار داشته است. در این کتاب، روایتی بسیار گلدت بخش و کشش‌دار ارائه شده و علاوه بر روایت خاطره گونه از روایت تاریخی و داستانی نیز استفاده شده است. روایت این اثر برون‌گرا و عینی است که با پرداخت جزئی‌نگری به رویدادها همراه شده است.

راوی: در این اثر، راوی و روایت در ارتباطی مستقیم و تنگاتنگ با همدیگر قرار دارند، بدین صورت که روایت بازتابی از نگرش و خصوصیات شخصیتی راوی است. راوی زنی است با خصوصیات کنجکاو، ریزینی، جسارت، شهامت، احساسات و عواطف که خصوصیات روانی و موقعیت فردی، اجتماعی، خانوادگی او در عینی‌سازی حوادث و همه جانبه‌نگری در روایت رویدادها در زمان جنگ مؤثر بوده است. به گونه‌ای که در کمتر کتاب‌های قبل از آن، پرداختن به مسائلی چون مردم و جنگ، خانواده و توانایی‌های زن در جنگ... به این تفصیل دیده نمی‌شود:

«سه شنبه ۱۵ تیر: از پنجره قطار بیرون را نگاه می‌کنم {...} فقط از فاصله خیلی دور ستون دودی به چشم می‌خورد که از رزم دلاورمردان اسلام حکایت می‌کند {...} هرچه از اهواز فاصله می‌گیرم، فشار روحی‌ام بیشتر می‌شود. دلم می‌خواست اجازه می‌دادند خودم می‌رفتم جنازه مهرداد را می‌آوردم» (۴۶).

کانونی سازی روایت: کانون داستان ممکن است به گونه‌ای تنظیم شده باشد که وقایع و حوادثی را از نمای دور ببیند و به سرعت از آنها بگذرد یا این که از نمای نزدیک به مشاهده آنها بنشیند. استفاده از کانون‌های مختلف روایت از ویژگی‌های ساختاری خاطره نوشته «کنار رود خین» است و این امکان را در اختیار راوی قرار می‌دهد که بتواند درباره چگونگی حضور خویش در داستان تصمیم‌گیری کند و با تغییر مداوم کانون‌های روایت موجبات پویایی و تحرک اثر را فراهم سازد. این امر؛ علاوه بر گونه‌گونی کانون موجبات حقیقت‌نمایی، زیبایی و در نتیجه لذت‌بخشی و عدم یکنواختی روایت محض سبب می‌شود. در این اثر، استفاده از کانون روایت و چرخش زاویه دید، یکی از ابزارهای توانمند و کارگشای نویسنده است. نویسنده به وسیله آن بین روایت، زاویه دید، راوی و خواننده ارتباط ایجاد می‌کند. به عنوان نمونه، در ابتدا راوی مهرداد را به مرکز روایت خود می‌کشد، به توصیف او می‌پردازد. درست مثل دوربینی که رو به جلو زوم شده باشد و با حرکت آهسته تمام جزئیات را نشان دهد:

«مهرماه ۶۳: از طرف مدرسه درخواست می‌شود که بروم پرونده مهرداد را تحویل بگیرم. چشمم که به محیط مدرسه می‌افتد، حالم دگرگون می‌شود. {...} خودم را به زور به دفتر مدرسه می‌رسانم {...} / به خیابان که می‌رسم، بغضم می‌ترکد و شروع می‌کنم به گریه {...} پرونده را باز می‌کنم، مهرداد سال سوم رشته ریاضی بود» (۹۸ و ۹۹).

زمان: در این اثر، انتخاب زمان به عنوان نقطه کانون ساز به زمان‌مندی روایت می‌انجامد و به محض فاصله گرفتن از زمان با در هم شدن زمان‌های گذشته و حال اساس روایت دگرگون می‌شود.

در این زحالت زمان روایت موقتاً از ترتیب زمانی تقویمی رخداد عقب‌تر است و راوی بعد از آن که وقایع به پایان رسیدند ما را از آن آگاه می‌کند. این نوع زمان‌مندی غالباً با فعل ماضی و از زاویه دید دانای کل نامحدود بیان می‌شود و راوی با اشرافی که بر مسائل گذشته دارد یا جزئیات وقایع را بازگو می‌کند و یا با نقل حادثه‌ای که اتفاق افتاده است، نتیجه‌گیری می‌کند.

یکی از این موارد هنگامی است که به بیان واقعه تصادف خانواده صادق زاده و مرگ فهمیه می‌پردازد، آنگاه به گذشته گریز می‌زند و ویژگی‌های فهمیه را بیان می‌کند:

«۲۹ فرودین ۶۷: خانواده «صادق زاده» در یک تصادف اتومبیل که حدود ده نفر سرنشین داشته – تعدادی کشته و مجروح می‌دهند. یکی از کشته‌ها فهمیه عروس آنها و دیگری نوه دختریشان

است. {...} / یک بار رفته بودم منزل خانم صادق زاده. {...} از جهادسازندگی «گنبد» مهمان داشتند. دوستان «غلامرضا» بودند. / فهمیه گفت: «یکی از اینها شهید می‌شود» (۱۲۷).

بعد از شهادت مهرداد، راوی با هر حادثه‌ای که مواجه می‌شود، خود به خود به زمان گذشته برمی‌گردد.

۲-۳-۷. لحن^۱

لحن پردازی در کتاب کنار رود خین یکی از علل جذابیت کتاب است. لحن غالب اثر مادرانه و دلسوزانه و گاه مضطرب و نگران است. عمدتاً تحسّربرانگیز است. گاهی نیز رنگ اعتراضی به خود می‌گیرد. به عنوان مثال نویسنده هنگام توصیف افراد خودخواهی که به جای دفاع و ایستادگی به امورات شخصی خود مشغولند، لحن اعتراض آمیز می‌گیرد (۵۹).

لحن غالب دیگر در اثر لحن شعاری است، نویسنده -راوی هر جا که در سوگ شهیدان سخن می‌گوید، لحنی شعاری در عین حال مادرانه به خود می‌گیرد (۵۰ و ۵۱).

۲-۳-۸. شخصیت پردازی^۲

۲-۴. تحلیل محتوا^۳

۲-۴-۱. محتوای اجتماعی

الف) مردم شناسی

در اثر، مردم در صحنه‌های گوناگون ظهور دارند و نویسنده در رویدادهای مختلف چهرهٔ مردمان را به تصویر می‌کشد. از جمله اینکه مردم همواره دغدغهٔ فراق فرزند به جبهه رفته را دارند و در پشت پادگان‌ها برای گرفتن خبری از فرزند یا بدرقهٔ آنها جمع می‌شوند:

«{...} به پادگان «۲۱ حمزه» می‌رویم. غیر از من، پدر و مادرهای دیگری هم برای دیدن بچه‌هایشان آمده‌اند، ولی به ما اجازهٔ ملاقات نمی‌دهند. می‌گویند: «بچه‌ها برای خدا حافظی به منزل می‌آیند» (۱۲).

1. tone

2. Personification.

3. Content analysis.

مردمان پای بند به مسائل دینی و آداب شریعت و دعای کامل هستند:

«... {دعا در مسجد «امام» بازار است و من چقدر آرام می شوم وقتی خود را در انبوه جمعیت دعا خوان می یابم» (۱۳).

چنانکه در این سطرها مشاهده می شود، مردم انبوه جمعیت دعاخوان معرفی می شوند. علاوه بر این، نویسنده در خلال گفت و گو به توصیف مردمی می پردازد که در خوزستان جنگ و بمباران برایشان عادی شده است و در مغازه هایی که در دیوار ندارد، مشغول کسب و کار هستند (۸۵).

رزمندگان: رزمندگان اهل ایمانند. در تمامی امور زندگی توجّه به مراسم عبادی و نماز و شریعت را مقدّم می دارند. همچنین بارها به جبهه اعزام می شوند یا شهید می شوند یا اگر شهید نشوند، باز روحیه خود را نباخته، برای رفتن به جبهه می شتابند. خستگی ناپذیرند. در عین حال شوخ طبع اند.

رزمندگان ایثارگرند. بویژه وقتی در عملیات ها از لحاظ پوشاک یا امکانات کمبودی باشد، دیگری را بر خود ترجیح می دهد. به عنوان نمونه «ناصر صالحی» با اینکه فرمانده جنگ است، وقتی می فهمد که برخی از رزمندگان پوتین ندارند، خودش پوتین نمی پوشد و با کتانی به عملیات می رود:

«... {ناصر فرمانده گردان بلال تیپ محمدرسول الله (ص) بود {...} می گویند شب عملیات چون برای همه بچه های گردان پوتین به اندازه کافی نبود، ایشان هم پوتین نپوشیده و با کتانی رفته عملیات» (۲۳).

منافقین: منافقین کسانی هستند که در اوایل پیروزی انقلاب اسلامی همواره شروع به آشوب و ترور سران حکومت می کنند که یکی از جنایات آنها ترور شهدای هفتم تیر است. نویسنده در توصیف آنها آیه ای از قرآن را ذکر می کند:

«مگر نه اینست که قرآن از منافقین بیشتر از کفار می گوید: «انّ المنافقین فی درک الاسفل من النار»، خود دکتر بهشتی می فرمود: «من تلخی بر خورد صادقانه را به شیرینی کاذب منافقان ترجیح می دهم». {...} چرا نباید ما در خانه خودمان امنیت داشته باشیم؟» (۳۲)

منافقین نماد توحش و نامردانگی هستند که با ناجوانمردانه ترین وجه با رزمندگان رفتار می کردند و بعد از شکنجه های بسیار آنها را به شهادت می رساندند، طوری که بعد از اینکه تابوتشان به ایران می رسید، کسی را یارای دیدن جسد متلاشی شده آنان نبود (۶۴).

دسته دیگری از منافقین بنی صدر و یارانش بودند که با انواع کارشکنی و توطئه باعث به شهادت رسیدن رزمندگان بویژه در هویزه شدند:

«دیدن قبور شهدای هویزه و غربت آنها {...}، برایم فشار روحی شدیدی به وجود می آورد... در روزهای اول تجاوز از شهر دفاع کردند، اما دست‌های خیانت کار داخل {...} و نمونه‌اش بنی صدر بود این فرزندان صالح خدا را قربانی کردند» (۸۰).

بی تفاوتان نسبت به جنگ: دسته دیگر از مردمان این خاطره نوشته کسانی هستند که نسبت به جنگ تحمیلی و پاس داشت شهدای بی تفاوتند و درست هنگامی که برخی در مساجد در حال برگزاری مراسم دعای کمیل هستند و در مراسم تشییع جنازه شهدا شرکت می کنند، آنها بی تفاوت در منزلشان آرمیده‌اند (۴۷ و ۴۸).

شهیدان: شهیدان شریف ترین و بزرگ ترین انسان‌ها هستند که با بذل جان خود از وطن خویش دفاع کرده‌اند. توصیف شهدا و احساس حقارت و شرمندگی در برابر آنها از درونمایه‌های فراگیر است:

«کنار حیات ۲۷ شهید را داخل تابوت گذاشته‌اند. {...} با تک تک اجساد نجوا می کنم و از آنها شجاعت، اخلاص، ایمان، یقین و کمال می طلبم؛ فضیلت‌هایی که از وجود آنها سرازیر شده» (۶۰).

دشمن عراقی: از شخصیت‌های پررنگ که شاهد حضور مستقیم او در این اثر نیستیم اما همواره آثار و نشانه‌های فعالیت‌های ویرانگرانه او مشاهده می شود، نیروهای عراقی است. دشمنی که علاوه بر حمله به مناطق مرزی و جبهه جنوب و غرب به مناطق مسکونی و شهرها ابایی ندارد:

«... وسط میدان که می رسم همراه با صدای مهیبی تمام شیشه مغازه‌ها و بانک و سینما می ریزد. ولوله ای است. {...} موشک خورده است توی خیابان «شهرستانی {...}» (۱۲۲).

ب) جایگاه زنان

جنگ خانواده زنان را در این خاطره نوشته وارد سرنوشتی تازه می کند و از آنان امدادگرانی شجاع و ایثارگر و زنانی صبور و آرمان‌خواه می سازد که نمی تواند خللی در اعتقاد و روحیه شان به وجود آورد.

زنان در این خاطره نوشته به دسته‌های مختلف تقسیم می شوند که عبارت‌اند از:

خواهران شهیدان: برخی از خواهران شهید، با اینکه پرستارند ولی خبر از بیهوش بودن برادر خود ندارند تا اینکه برادر شهید می‌شود، با این حال نسبت به خواهر شهید بودن خود افتخار می‌کنند (۲۷).

همسران شهیدان: همسران شهید نیز مانند فهمیه با اینکه تازه با همسر خود عقد کرده است، همواره در مراسم تشییع همسر لباس سفید به تن می‌کند و به جای گریه، سخنرانی می‌کند و از شهادت می‌گویند. نویسنده از وجود چنین دختری تعجب می‌کند و او را نتیجه تربیت صحیح مادری شایسته می‌داند (۳۴ و ۳۵).

مادران شهید: از زنان برجسته که حضور فعال و آموزنده‌ای دارند، مادران شهیدان هستند که نویسنده - راوی به توصیف حالات آنها در مراسم تشییع جنازهٔ پیکر فرزندانشان می‌پردازد. یکی از آنها مادر «خلیل غفاریان» است که شهادت فرزند را در راه آرمان‌های دفاع مقدس و انقلاب متبرک می‌داند و صاحبان اصلی پیروزی خرمشهر را شهیدان می‌داند. دستهٔ دیگر، مادر «رضا علیوار» است که در مراسم تشییع جنازهٔ فرزندش چندان بی‌تابی نمی‌کند و فرزند شهیدش را از سایر فرزندانش ممتازتر می‌داند: «بعداظهر در تشییع جنازهٔ رضا علیوار شرکت می‌کنیم. کنار مادرش می‌نشینم و او را تسلی می‌دهم. می‌گوید: «رضا چیز دیگری بود. همه مسائلش الهی بود» (۲۱).

علاوه بر این، زنانی بودند که به دست رژیم بعثی به شهادت می‌رسیدند که خود اسوهٔ مظلومیتند و یادکرد شهادت آنان، تأثر و اندوه خواننده را برمی‌انگیزاند، بویژه که توصیف مزار آنان با شقایق‌ها از صحنه‌پردازی‌های غم‌انگیزی است که توجه مخاطب را به خود جلب می‌کند (۸۲).

ج) جامعهٔ نادلخواه

جامعهٔ نادلخواه در «کنار رود خین» متنوع است؛ چنانکه گاه بیمارستانی است که در آن بیماران و مجروحین جنگی مجهول الهویه را می‌آورند که از شدت جراحات آنقدر بیهوش می‌مانند که می‌میرند و کسی پی به هویت آنها نمی‌برد. این امر در عین اینکه بحران هویت را در این اثر رقم می‌زند، تصویری خشن از جامعه‌ای مقابل چشم مخاطب می‌آورد که گاه صحنه‌های آن چندش‌آور است:

«... { از ایشان می‌خواهم نام بیمارستانی که بسیار مجهول الهویه در آن است، در اختیارم بگذارد. } ... { برای اینکه نگاهم به او نیفتد و ناراحت نشود، زود از آنجا دور می‌شوم و از بیمارستان می‌زنم بیرون تا فردا که دوباره روزی دیگر و بیمارستانی و سردخانه‌ای دیگر» (۲۹ و ۳۰)

جامعه‌ای که از مجروحین و شهدای جنگی انباشته شده است (۶۹).

جامعه‌ای که در آن به دلیل بمباران دشمن، خانه‌ها در زیر آوار می‌مانند، جمعیت زیادی شهید می‌شوند؛ جنازه‌های شهدا آنقدر زیاد می‌شود که فرصت کفن و دفن آن نیست، از هولناک‌ترین جوامعی است که زندگی در آن رنگ باخته است و مرگ فراگیرتر شده است (۱۰۵).

۲-۴-۲. تحلیل محتوای فرهنگی

بزرگداشت شهیدان و رزمندگان: گرامی داشت یاد شهدا با لحنی حسرت‌بار از درونمایه‌های مسلط این خاطره نوشته است. بویژه هنگامی که حس مادرانه با فراق فرزند مفقود درمی‌آمیزد و فضایی تیره را در اثر حاکم می‌سازد:

«... در این دل شب، یاد شهدا غوغایی در درونم برپا می‌کند و بغضم گلویم را می‌فشارد. {...} ای خوبان خدا! حالا که قرب خدا نصیبشان شده، به یاد من هم باشید!» (۵۰ و ۵۱)

ستایش رزمندگان: از کارکردهای مهم این خاطره نوشته، ستایش کردن رزمندگان و تبرک جستن به آنها و سرزنش خود در برابر عظمت وجودی آنهاست. که یکی از مظاهر آن، اعتقاد به تبرک داشتن نامه رزمندگان است:

«{...} امروز صبح، نامه‌ای از او به دستم می‌رسد، خیلی خوشحال می‌شوم، نامه را می‌بوسم و روی چشم می‌گذارم، تبرک است» (۲۰).

مظلومیت ارزش‌ها: خیانت کردن به وطن و کارشکنی و عدم رسیدگی و اعزام نیروهای تازه نفس به جبهه‌ها از جمله ضد ارزش‌های دفاع مقدس است که سردمدار آن بنی صدر و یارانش می‌باشد، نویسنده بنی صدر و خیانتکاری‌های او را سبب شهادت آنها می‌داند:

«دیدن قبور شهدای هویزه و غربت آنها در بیابان {...}، برایم فشار روحی شدیدی به وجود می‌آورد. {...} در روزهای اول تجاوز از شهر دفاع کردند، اما دست‌های خیانتکار داخل که {...} نمونه‌اش بنی صدر بود این فرزندان صالح خدا را قربانی کردند» (۸۰).

رفتارهای نادرست برخی افراد که سبب رنجش خانواده‌های شهدا می‌شود، مظلومیت ارزش‌های آنان را می‌رساند:

«...} خانواده‌های شهدا علاوه بر داغ فرزندان باید گوشه و کنایه و حرف‌های کوردلانی را که هر خانواده‌ای هستند، تحمل کنند و با اینکه مثل من جواب بدهند و دائماً جنگ اعصاب داشته باشند. خدا یا پناه همه بی‌پناهان تویی» (۹۴ و ۹۵).

۲-۴-۳. تحلیل محتوای مذهبی

اعتقاد به شفاعت کردن شهدا: اعتقاد به اینکه شهیدان در روز قیامت به شفاعت کردن نزدیکان خود می‌پردازند، از درون‌مایه‌های اعتقادی در خاطره نوشته‌های دفاع مقدس از جمله «کنار رود خین» است:

«خدا را شکر می‌کنم که امانت‌دار خوبی بوده‌ام. مهرداد مال خدا بود {...} شاید در قیامت شهدا گوشه چشمی هم به ما داشته باشند» (۳۰).

دفاع یک واجب شرعی است: جنگیدن در برابر دشمن متجاوز یک واجب شرعی است. مهرداد وقتی می‌بیند خرمشهر اسیر چنگال دشمن است، بر خود واجب می‌بیند که به جبهه برود و این امر را به قربانی کردن گوسفند تشبیه می‌کند:

«می‌گویند: «برای آزادی خونین شهر احتیاج به نیرو هست {...} کنار خانه خدا گوسفند را به خاطر خدا قربانی می‌کنند، مگر من از گوسفند کمترم؟» (۱۰)

جلوه عاشورا: ایدئولوژی در قالب مشروعیت دفاع در طول اثر، آنجا تجلی می‌یابد که پیکرهای سوخته و تکه تکه پاره شده شهیدان نمادی از جهان پر از ظلم و ستم می‌گردد که در آن جوان‌های بی‌گناهی پرپر می‌شود و مظلومیت عاشورا را تداعی می‌کند:

«...} چشمم می‌افتد به بدن تکه تکه شده چند تن از خوبان جبهه‌ها، که گرد و خاک روی سرو صورتشان نشسته، مشغول جمع و جور کردن اجساد هستند تا آنها را بسته بندی کنند {...} نمی‌دانم چرا یکباره صحنه عاشورا جلو چشمم می‌آید {...}» (۴۳-۴۵).

فضایی که توصیف می‌شود، سنگین و غم‌بار است. غربت و مظلومیت عاشورا در آن طنین انداز می‌شود.

۲-۴-۴. تحلیل محتوای سیاسی

دیدگاه نویسنده درباره رهبر انقلاب (ره): هنگامی که سلامتی رهبر انقلاب (ره) در خرداد ۶۸ رو به وخامت است، نویسنده-راوی، برای اینکه لحظاتی را با امید بگذراند از روشن کردن رادیو پرهیز می‌کند تا مبادا خبر فوت ایشان را بشنود:

«... {تلویزیون را که باز می‌کنم، خبر مصیبت بار وخیم شدن حال امام را می‌شنوم، دیگر چیزی نمی‌فهم}... {می‌روم مسجد و می‌بینم که بسیجیان امام مشغول دعای توسل هستند}... {به خدا پناه می‌برم}» (۱۳۵).

از گفتمان‌های رایج سیاسی، بردن تابوت شهدا به حرم مطهر امام خمینی (ره) است که نشانگر عشقی بوده است که مردم به رهبر خود داشتند:

«... {از آقای نصراللهی که راننده آمبولانس را برعهده دارد، می‌خواهم که مهرداد را به زیارت مرقد مطهر امام ببرند و ۷۲ تن را طواف کنند و بعد به خاک بسپارند}» (۱۵۲ و ۱۵۳).

گفتمان انقلاب اسلامی: در طول اثر، می‌بینیم که اغلب مادران شهید از شهادت فرزند خود ناراضی نیستند و به رهبر انقلاب لبیک می‌گویند و شعار مرگ بر آمریکا و منافق سر می‌دهند:

«... {امروز تشییع جنازه سه فرزند غیور دلاور این سرزمین از افراد مخلص کمیته است}... {مادرش می‌گوید: «خیلی وقت است که او را به انقلاب بخشیده‌ام و ناراحت هم نیستم: ولی خب بالاخره من هم مادرم}» (۶۴)

در خلال گفتگوی میان راوی -نویسنده با مادر یکی از شهیدان، اشاره به مبارزات آن مادر در تظاهرات علیه رژیم پهلوی می‌کند:

«... {جنازه حسن را که می‌آورند، مادرش یکباره خم می‌شود. زیر بغلش را می‌گیرم و می‌گویم: «ایران خانم! مگر ۸ بهمن ۵۷ میدان انقلاب را فراموش کردی؟}... {مگر شما همان شیرزنی نیستی که تفنگ را از دست سربازان گارد گرفتی؟}... {» (۷۴).

ترور سران حکومت: از مباحث مهمی که در طول خاطره نوشته «کنار رود خین» همواره تکرار می‌شود، ترور سران حکومت است:

«یکشنبه ۶ تیر ۶۱: امروز سالگرد ترور آقای خامنه‌ای است. به شکرانه سلامت ایشان، در مجلسی که به همین مناسبت برپا شده، شرکت می‌کنم. / چه روز بدی بود! ششم. تیر سال گذشته، شب هفت شهید عزیزمان دکتر چمران بود. /.../ رفتیم بیمارستان قلب و بیشتر امت حزب الله آنجا جمع بودند و گریان» (۳۲).

۲-۴-۵. تحلیل محتوای اقتصادی

ساده زیستی بسیجیان و سپاهیان: در سال‌های بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و نیز جنگ تحمیلی، مردم به زندگی ساده و قناعت خو کرده بودند که نمونه‌ای از آن برگزاری مراسم ساده برای عروسی آقای پولادی بود.

«.../ یاد عروسی عفت و پولادی می‌افتم که چقدر ساده برگزار شد و من چقدر از این وصلت راضی بودم. /.../ با اثاثیه‌ای مختصر در دو اتاق اجاره‌ای زندگی مشترک خود را شروع کردند» (۵۲).

کمبود امکانات: از ویژگی‌های خاطره نوشته «کنار رود خین» بیان برخی واقعیت‌هاست، از جمله فقدان امکانات در جبهه که یک نمونه از آن نبودن پوتین کافی برای رزمندگان بوده است:

«.../ می‌گویند شب عملیات چون برای همه بچه‌های گردان پوتین به اندازه کافی نبود، ایشان هم پوتین نپوشیده و با کتانی رفته عملیات» (۲۳).

بیشترین کمبودها زمان بمباران شهرها و بی‌خانمان شدن خانواده‌ها و نبود امکانات رخ می‌دهد.

۳. بحث و نتیجه‌گیری

«کنار رود خین» از دیگر آثار منتشر شده در حوزه خاطره نویسی زنان در طول جنگ تحمیلی است که با رویکردی نو همراه با تلفیق عناصر داستان با خاطره و حضور مؤلفه‌های سبک زنانه در آنها نوشته شده است. بهره‌گیری از اکثر عناصر داستانی (موضوع، شخصیت پردازی، زاویه دید، فضا، لحن، ساختار و غیره) و استفاده مناسب از آنان چون فضا، توصیف و صحنه، کمک بسیاری به انتقال پیام داشته است؛ اما روایت جنگ نیاز به کشف، ساختاری مناسب‌تر برای گسترش تأثیر خود دارد.

در «کنار رود خین»، زمینه برای رشد و گسترش فکری و روحی افراد وجود دارد. عمل برخی اشخاص این اثر باورپذیر و متناسب با فضای آن است. ویژگی اصلی کتاب، تلفیق روایت داستانی با

رویکرد خاطره است. در قسمتی که مهرداد به جبهه می‌رود و دیگر بر نمی‌گردد که بخش اصلی کتاب را تشکیل می‌دهد و صبغه داستانی به خود گرفته است، از عناصر داستانی بیشتر بهره برده است. در قسمت‌های بعدی، بیشتر وقایع نگاری و خبر رسانی می‌باشد و راوی روزنامه‌وار خبرها را بیان می‌کند، پس سه نوع ژانر ادبی (خاطره، داستان، وقایع نگاری) در کتاب به چشم می‌خورد.

در این داستان یک شخصیت مهم وجود دارد. کنش گران فرعی بسیار است و زنان نقش پررنگی در اثر دارند. کنش گر اصلی یعنی راوی در اثر دارای ابعاد مختلف شخصیتی و رشد و پویایی و کمال است. شخصیت‌های یاری‌رسان و فرعی در اثر تعدد و تنوع و کثرت بالایی دارند که در دو گروه هم‌زمان و خانواده و مردم شهر قرار می‌گیرند. شخصیت‌های رقیب در دو حوزه درون مرزی و برون مرزی قرار دارند. دشمن در حوزه برون مرزی قرار دارد و در درون مرزها گروهک‌ها و منافقین هستند. اثر دارای کانون دیدی عینی و بیرونی و کانون دید ثابت من - قهرمان است.

راوی در صحنه پردازی از توصیف و صحنه پردازی‌های واقعی و ملموس و زنده، گفتگو نویسی و زاویه دید مناسب استفاده کرده است.

از دیگر ویژگی‌های اثر این است که در آن به بیان فراوان نکات اعتقادی پرداخته شده است که نمی‌تواند تصادفی باشد و همین اعتقادات بوده است که چنین توالی به حوادث آن بخشیده است. به طور کلی، باید گفت نویسنده با استفاده از فضا سازی منحصر به فرد توانسته است حال و هوای حوادث را تا حد امکان در نزدیک‌ترین وجه به مخاطب منتقل سازد و با ایجاد زبان و لحنی جدی در عین حال بسیار صمیمی و روان فضایی مناسب با خاطرات را برگزیند و در انتقال به مخاطب نقش مهمی را ایفا نماید.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

حمایت مالی

^۱ این اثر تحت حمایت مادی بنیاد ملی علم ایران (INSF) و شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری برگرفته شده از طرح شماره ۴۰۳۳۵۴۷ انجام شده است.

بیانیه نحوه استفاده از هوش مصنوعی

به اطلاع می‌رساند برای نوشتن این مقاله از هیچ برنامه هوش مصنوعی در هیچ قسمتی استفاده نکرده‌ام.

منابع

- ایوتادیه، ژان. (۱۳۷۸). *نقد ادبی در قرن بیستم*، ترجمه مهشید نوناهالی. چاپ اول. تهران: نیلوفر.
- آرتور، آسابرگر. (۱۳۸۰). *روایت در فرهنگ عامیانه رسانه و زندگی روزمره*، ترجمه محمدرضا لیواری. تهران: سروش.
- آزیورن، برایان دسایر ریچارد. (۱۳۸۷). *چگونه زندگی‌نامه بنویسیم*، ترجمه محسن سلیمانی. تهران: سوره مهر.
- پاک نهاد جبروتی، مریم. (۱۳۸۱). *فردستی و فرودستی در زبان*. تهران: انتشارات گام نو.
- حسینی، مریم. (۱۳۸۴). *روایت زنانه در داستان‌نویسی*. کتاب ماه ادبیات فلسفه، (۹۲)، ۹۴-۱۰۱.
- صرفی، محمدرضا. (۱۳۸۷). *صحنه‌پردازی در ادبیات دفاع مقدس*. نامه پایداری. چاپ اول. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- کریستال، دیوید. (۲۰۰۰). *مرگ زبان*. تهران: ماهی.
- مدرسی، یحیی. (۱۳۸۷). *درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۸۷). *راهنمای داستان‌نویسی*. تهران: سخن.
- یونسی، رضا. (۱۳۸۴). *هنر داستان‌نویسی*. تهران: نگاه.

Persian References Translated to English

- Ivetadi, J. (1999). *Literary Criticism in the 20th Century*. Translated by Mahshid Nownahali. 1st ed. Tehran: Nilooofar. [In Persian]
- Arthur, A (2001). *Narrative in Popular Culture. Media and Everyday Life*. Translated by Mohammad Reza Livari. First Edition. Tehran: Soroush. [In Persian]
- Azivorn, B. D. R. (2008). *How to Write a Biography*. Translated by Mohsen Soleiman. Tehran: Soureh Mehr. First Edition. [In Persian]
- Pak -Nahad Jabrouiti, M (2002). *Superiority and Inferiority in Language*. Tehran: Gam-e No Publications. [In Persian]

- Hosseini, M (2005). Female Narrative in Story Writing. *Ketab-e Mah-e Adabiyat-e Falsafeh*, No. 92, pp: 94-101. [In Persian]
- Sarfi, M. (2008). *Scene-setting in Sacred Defense Literature*. Nameh-ye Paydari. edited by Ahmad Amiri Khorasani. First Edition. Tehran: Foundation for the Preservation of Sacred Defense Works and Values. [In Persian]
- Crystal, D. (2000). *Death of Language*. Tehran: Mahi. [In Persian]
- Modarresi, Y. (2008). *An Introduction to the Sociology of Language*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Mir Sadeghi, J. (2008). *Guide to Story Writing*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Younesi, R. (2005). *The Art of Story Writing*. Tehran: Negah. [In Persian]

